

MODERNÁ RACIONALITA I

LUBOV ŠTEKAUEROVÁ, Katedra filozofie FF UPJŠ, Prešov

Filozofický zborník *Moderná racionalita I*. Filozofická fakulta UPJŠ, Prešov 1995, 189 s.

Filozofický zborník *Moderná racionalita I* je súborom prác a vystúpení, ktoré odzneli na teoretickej konferencii *Moderná racionalita – paradigmatické vymedzenie – súčasný stav*. Zborník je rozdelený do troch častí: *Náčrt horizontu*, *Ku kríze racionality* a *Aplikácie racionality*. Každú z týchto častí tvoria ucelené úvahy pojednávajúce o základných problémoch modernej racionality.

Zborník je zameraný na problematiku, ktorá je vo filozofickej vede v poslednej dobe veľmi intenzívne traktovaná. Západná veda je ovládaná inštrumentálno-technokratickou paradigmou. Použitím tohto modelu dosiahla úžasný pokrok. Táto koncepcia napomohla rýchlemu rozvoju prírodných vied a techniky, ale jedným z jej konečných dôsledkov je vážne zanedbanie celostného prístupu k človeku, spoločnosti, k životu na tejto planéte. Koncepčný rozkol, ktorý vzniká v mnohých oblastiach, predovšetkým v duchovných vedách, dosiahol stupeň, ktorý naznačuje hlbokú krízu. Filozofická reflexia ľudskej rozumnosti je aktuálna preto, že si „vedomujeme, že sme sa dostali na civilizačnú križovatku – problémom našej situácie je najmä potreba redefinície a reevaluácie zmyslu civilizačného pohybu; atrofia, resp. absencia univerzálne prijateľného zmyslu nášho smerovania nás neuspokojuje a znepokojuje: hľadáme optiku, pomocou ktorej by sme videli hlbšie do zdrojov nášho súčasného bytia“ (s. 9).

Keď sa spoločnosť a civilizácia začnú uberať novým smerom, filozofia prehodnocuje svoje pozície, odstraňuje dogmy a prijíma nové myšlienky – novú vitalitu. Zmeny intelektuálneho myslenia sa však nedosahujú bez odporu. Dnešok je dobou protichodností a zmätkov, kedy musíme začať pochybovať o hraniciach analytického a empirického chápania sveta. Musíme si vypracovať aj nový pojmový a filozofický rámec, v ktorom zohľadníme množstvo nových spoločenských, etických, epistemologických, ontologických a iných problémov. Oblasť racionality sa to týka ešte zásadnejšie.

Pokus o nový pohľad na modernú racionalitu je prítomný v mnohých príspevkoch zborníka *Moderná racionalita I*.

Prvú časť zborníka *Náčrt horizontu* otvára štúdia F. Mihinu *K archeológii a architektónike novovekej racionality*, venovaná rozsiahlej analýze a výkladu racionality v dejinách. Autor sa zaoberá prehistóriou konštituovania novovekej racionality. Konštatuje, že „definitorické vymedzenie pojmu racionality bude užitočné začať názorom antických Grékov“ (s. 13), a poskytuje čitateľovi široký záber do antického sveta racionality. Autor sa o.i. zamýšľa nad úlohou racionality v dnešnom pretechnizovanom svete. Konštatuje: „Pravdepodobne nič nebráni tomu, aby už blízka budúcnosť odkryla priestor aj pre modifikáciu vedeckej racionality a jej aplikáciu, napríklad v duchovných vedách. Možno

by úspech tohto úsilia napomohol pri hľadaní optimálnych možností reprodukcie kultúry a civilizácie, ktorá sa ocitla v ohrození.“ (s. 41).

V príspevku kolektívu autorov V. Černík – J. Viceník – E. Višňovský *Rozum – racionalizmus – racionalita* ide o precízne historicko-analytické vymedzenie uvedených pojmov. Autori uvádzajú základné tradície v chápaní racionality, t.j. klasickú, normatívno-metodologickú a sociálno-kontextuálnu, ktoré vyúsťujú do súčasných diskusií o racionalite. Súčasne vymedzujú tri základné historické typy racionality (s. 52-55) na základe komplexných kritérií. Zaujímavé je hodnotenie hraničných momentov každého typu racionality: „Každý typ racionality však má aj svoje hranice, skôr alebo neskôr vyčerpá svoje možnosti; koniec koncov vyúsťuje do globálnej, rozhodujúcej krízy. Keď sa jeho vnútorný spor medzi racionalizmom a iracionalizmom stáva neudržateľný, keď vedie k anomáliám, ktoré nie sú riešiteľné na jeho podklade a v jeho rámci, vzniká objektívna nevyhnutnosť prechodu na nový typ racionality.“ (s. 54-55).

Druhá časť zborníka je venovaná kríze racionality. Pozostáva zo štyroch príspevkov, z ktorých vyberáme úvodný z pera O. Sisákovej *Kríza racionality a jej reflexia v metodológii duchovných vied*. Autorka sa zaoberá problémom expanzie vedeckého typu racionality a neschopnosťou vedy odpovedať na otázky o duchovnom stave kultúry, ktorý dnes nazývame „krízou racionality“. O. Sisáková uvádza: „Krizový kontext aktivizácie vied spôsobuje, že akcie metodológov duchovných či sociálnych vied sú spravidla reakcie... reagujú nielen na metodologické problémy, ale aj na postavenie vedy v axiosfére, vedy ako dedičky novovekej racionality.“ (s. 77).

Príspevok V. Leška *Husserlova filozofia dejín filozofie a koniec karteziánskej racionality* sa zaoberá problémom Husserlovej snahy vypracovať „jedinú pravú filozofiu“. Autor sa pokúša predstaviť Husserlovu historicko-filozofickú iniciatívu svojrázneho búrania dejinných bariér a kritického zamýšľania sa nad minulosťou – pochopenia transcendentálne konštituovaného sveta s novým zmyslom ľudského seba pochopenia. V tejto súvislosti sa v príspevku konštatuje: „Potom už ani nie je také dôležité rozlišovanie rozumu na teoretický, praktický a estetický (či nejaký iný), pretože tým hlavným sa teraz stáva človečnosť. Táto znamená upriamenosť na to, čo je v našom najhlbšom vnútri a čo sme povinní ako smerovanie k cieľu naplniť. Sebapochopenie to poznáva ako apodiktický cieľ a práve toto najvnútornejšie seba pochopenie nemá inú podobu než seba pochopenie podľa apriórnych princípov ako seba pochopenie vo forme filozofie.“ (s. 111). Ako konštatuje autor príspevku, „od konca 30 rokov až po dnešok sa jasne ukázalo, že nároky karteziánskej racionality sú len ideálnym projektom bez možnosti reálne ich naplniť. V tom vidíme koniec tohto typu filozofickej racionality.“ (s. 114).

Z časti *Aplikácie racionality* vyberáme príspevok *Hľadanie paradigmy racionality v epistemológii na prelome storočia*, ktorého autorkou je V. Bilasová. Autorka hodnotí kritickú reflexiu novovekej racionality a jej paradigmy, ako aj hľadanie novej paradigmy modernej racionality cez filozofiu H. Bergsona. Bergsonova ambícia spočíva v úmysle odstrániť vedecko-filozofický systém, ktorý ustrnul v relativizme a skepticizme. H. Bergson predstavuje svoju paradigmu, ako uvádza autorka, „celostnej univerzálnej filozofie intuitivistického voluntarizmu... Táto epistemologická paradigma zodpovedá transformácii novovekého racionalizmu na racionalizmus moderný. Otvára pred racionalitou nové

horizonty aktivizácie subjektu poznania a reflexie subjektivity.“ (s. 159). Epistemologická analýza H. Bergsona reflektujúca problematiku filozofického myslenia 19. a 20. storočia svojším spôsobom preklenula antinómiu racionalizmu a iracionalizmu a našla jedno zo svojich naplnení v kresťanskej moderne.

Rudolf Dupkala vo svojom príspevku *Spory o novovekú racionalitu slovenskej filozofie 19. storočia* pripomína, že „novoveká racionalita karteziánskej proveniencie... bola na Slovensku parciálne reflektovaná až koncom 17. storočia“ (s. 174). Predmetom osobitného záujmu sa však stala až v slovenskej filozofii 19. storočia, a to najmä v tvorbe štúrovcov, ktorí novovekú racionalitu reflektovali na pozadí sporov o tzv. „filozofiu videnia“ prezentovanú ako slovanskú alternatívu západoeurópskej descartovsko-hegelovskej „filozofie vedenia“.

V tejto časti je aj príspevok Vasila Gluchmana *Racionalita a moralita v etike konzekvencializmu*. Autor reflektuje problém racionality v niektorých etických koncepciách utilitarizmu a neutilitaristického konzekvencializmu. V súvislosti so skúmanou problematikou autor konštatuje „... konzekvencialistické etické teórie upustili od toho, aby venovali pozornosť tradičnému chápaniu racionality a morality, ktoré je príznačné pre dlhé stáročia vývoja etiky, t.j. skúmaniu podstaty a rozvoja ľudskej morálky, čiže hľadaniu univerzálnej podstaty ľudského étosu“ (s. 164). V. Gluchman v rámci etiky konzekvencializmu vyčleňuje dva základné typy racionality: klasický typ utilitaristickej racionality a neklasický typ konzekvencialistickej racionality. Podstatu racionality konzekvencialistických etických teórií vidí v hľadaní racionálnych odpovedí na mravné problémy dneška. Podľa jeho názoru hlavný rozdiel medzi spomínanými dvoma typmi racionality spočíva v rozdieloch týkajúcich sa chápania princípov impartiality (nestrannosti) a maximalizácie v etike utilitarizmu a neutilitaristického konzekvencializmu.

Prehľad názorov obsiahnutých v zborníku *Moderná racionalita I* má nutne redukovanú podobu. No z uvedených príspevkov vyplýva, že analyzovaná problematika je spektrálna, naplnená pracovnými hypotézami a víziami. V každom prípade je tu prítomná snaha nedovoliť abdikáciu kritického rozumu, lebo práve vďaka kritickému mysleniu vzniká rozumová zodpovednosť a v nej obsiahnutá nádej človeka, že rastúcu krízu (nie len) racionality zvládne.

Lubor Štekauerová